

Dr. A. Sajti Enikő

A MAGYAR–JUGOSZLÁV KÖZELEDÉS ÉS A KISEBBSÉGI KÉRDÉS 1940–1941

Ha az 1930-as évek végén, a 40-es évek elején rápillantunk Európa térképére, ezen belül is Magyarország és Jugoszlávia helyzetére, a következő kép tárul elénk: Jugoszlávia nemzetközi helyzete rohamosan romlik. Nemcsak közép-európai szövetségesei kerülnek nehéz helyzetbe (Csehszlovákia, Románia), hanem nyugati támogatójuk, Franciaország is kénytelen volt megadni magát az ereje teljében lévő Németországnak. Az az európai rend, amelynek részeként megszületett az első Jugoszlávia, romokban hevert, az ország külpolitikai mozgástere a minimálisra csökkent. Két lehetőség között választhatott. Az első lehetőség az volt, hogy csatlakozik Németország mellé, ami területi integritásának megőrzésével és a háborúból való kívül maradás, sőt a területgyarapodás ígéretével kecsegtetett; vagy pedig szembeszáll Németországgal, amely az adott esetben egy tényleges támogatók nélkül megvívandó háborút jelentett. Mint ismeretes, Pál régens 1941 márciusában az előbbi választotta. A háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozás pillanatnyilag nem is tűnt rossz kompromisszumnak: Jugoszláviára nem hárultak a háborúval kapcsolatos katonai kötelezettségek, ígéretet kaptak Szaloniki kikötőjére, sőt Hitler német diplomáciai védelmet ígért a magyar, a bolgár és az olasz területi igényekkel szemben is.

A Hitler segítségével középhatalmi méretűvé növekvő Magyarország, bármilyen paradox is, bizonyos értelemben hasonló problémával küszködött, mint Jugoszlávia. Teleki miniszterelnöknek szembe kellett néznie Magyarországgal egyre szűkülő külpolitikai lehetőségeivel, komolyan kellett mérlegelnie, hogy mit nyer és mit veszít az ország, ha csatlakozik Németország mellé. Magyarország pár hónappal korábban adta fel semlegességét mint Jugoszlávia, 1940 novemberében, ekkor csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez.

1940 ősze és 1941 tavasza között tehát volt néhány hónap, amikor először a két ország történetében, közös érdek volt a kétoldalú kapcsolatok rendezése, a jószomszédi viszony kiépítése. Magyarország határai mentén ekkor Jugoszlávia volt az egyetlen állam, amely még nem kötelezte el magát Németország mellett, Jugoszlávia pedig esélyt látott arra, hogy Magyarország felől blokkolja le a határait minden oldalról fenyegető revíziót.

A magyar–jugoszláv barátsági („örökbarátsági”) szerződés létrejött a két ország történetének közismert epizódja, de jóformán ismeretlen annak Jugo-

szlavia kisebbségpolitikájára gyakorolt hatása. Engedjék meg, hogy a rendelkezésemre álló rövid idő alatt erről mondjak el néhány gondolatot, nemrég befejezett kutatásaim alapján.

A magyar diplomácia 1940 októberétől kezdte kitapogatni Jugoszlávia Magyarországgal kapcsolatos hajlandóságát egy szorosabb szerződésre. Mind Belgrádban, mind pedig Budapesten tisztában voltak azzal, hogy a két ország közeledése Berlinben nem fog tiltakozást kiváltani. Már csak azért sem, mert Németország érdeke is azt kívánta, hogy Jugoszlávia biztosítva érezze a hátát Magyarországra felől, és szerepe volt abban is, hogy az alig két hónap múlva, 1940. december 12-én aláírt magyar–jugoszláv szerződéssel Magyarország elejtette a Jugoszláviával szembeni területi követeléseit. Pedig a szerződés aláírását megelőző tárgyalásokon felmerült bizonyos, többségében magyarok által lakott területek, pontosabban a zentai és a topolyai járás átadásának lehetősége. A berlini magyar katonai attasé 1940. július 2-ai jelentése szerint az ottani jugoszláv katonai attasé jelezte: „a jugoszláv vezérkar főnöke olyan kijelentést hangoztatott, miszerint katonai szempontból nem emel kifogást az ellen, hogy a baranyai háromszög, valamint Szabadka és körlete visszaadassék a Magyarországgal való kiegyezés érdekében”.¹

Az esetleges területi kompenzáció kérdése Bakách-Bessenyei György belgrádi magyar követnek a jugoszláv kormány egyes tagjaival folytatott informatív jellegű beszélgetésein is felvetődött. Bessenyei ezzel kapcsolatos jelentései arról tanúskodnak, hogy józanul látta, ha Jugoszlávia Magyarországnak területi koncessziókat ad, akkor kénytelen lesz ezt Bulgáriával is megtenni, utána pedig, mint írta, jelentkeznének az albánok, az olaszok, vagyis „az engedménnyel maguk indítanak el az ország dezintegrálódásának folyamatát”. Ennek ellenére, Teleki utasításának megfelelően, a magyar követ igyekezett kitapogatni a jugoszláv fél ezzel kapcsolatos hivatalos álláspontját. Először, 1940. október elején, Miloje Smiljanic külügyminiszter-helyettest kereste fel, akivel, mint írta, „személyes viszonyom olyan meghitt és bizalmas, hogy bármely téma átbeszélését lehetővé teszi”. Smiljanic elmondta neki, hogy Csehszlovákia felbomlása és Románia megcsónkítása után a jugoszláv hivatalos körök is foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy „az újrendezés keretében előbb-utóbb Jugoszláviára is sor fog kerülni, (. . .), s hogy talán kevesebb veszteséggel lehetne a függő kérdéseket megoldani, ha azok rendezését maga Belgrád kezdeményezné”. Tőle is több oldalról kérdezték, mik volnának azok a minimális területi követelések, „melyek alapján magyar–jugoszláv viszonylatban végleges megnyugvást lehetne teremteni”. Ezekre ő minden alkalommal kormánya hivatalos álláspontjának megfelelően így válaszolt: „a magyar kormány, noha természetesen örömmel üdvözlölné egy jugoszláv részről jövő olyan spontán gesztust, amely a magyar többségű területeket visszajuttatná az anyaországhoz, jelenleg annyira el van foglalva az erdélyi kérdéssel, hogy a magyar–jugoszláv viszony rendezése céljából kezdeményezőleg fellépni ez idő szerint nem kíván”. Beszélgetésük alkalmával Smiljanic nem is a területi kérdést, hanem egy esetleges lakosságcsere gondolatát feszegette. Ezt azonban Bessenyei a következő szavakkal utasította vissza: „Sokat gondolkoztam, amit nekem a népességcserevel kapcsolatban mondtott, de sajnós arra a meggyőződésre jutottam, hogy az általa ajánlott út teljesen járhatatlan, és hogy egy végleges jó viszony Magyarország és Jugoszlávia között csak két módon valósítható meg – vagy a

magyarlakta területek visszaadása, vagy pedig sorsuk olyan mérvű javítása, hogy azok éppen úgy érezzék magukat és éppen olyan szabadon mozoghassanak, mint az anyaországban.” De, tette hozzá azonnal, mivel a határok spiritualizálódása jelenleg utópisztikus gondolat, csak az első lehetőség jöhet számításba. Bessenyei úgy értelmezte kollégája szavait, hogy a lakosságcsere a jugoszlávok nyilván úgy képzeli el, hogy „a magyarság zömét a területtel együtt, amelyen le van telepedve, átadják nekünk”, annál inkább, mivel a kölcsönös lakosságcsere Budapest szerint csak a szórványmagyarság esetében jöhetne számításba. Smiljanić egyébként a két ország területén élő magyar és délszláv kisebbség létszáma közötti jelentős eltérést úgy akarta kiegyenlíteni egy kölcsönös és arányos lakosságcsere esetén, hogy a Magyarországról áttelepítendő délszlávok létszámaiba a kárpátaljai ruténeket is beleszámították volna. Mint Bessenyeinek mondta, az orosz veszély miatt Magyarországnak is jobb volna, ha az ottani határszélen nem rutének, hanem magyarok laktának. A magyar követ Smiljanić rutén kitelepítési ötlete mögött Vladimir Rodics munkácsi ortodox püspököt sejtette, akihez a külügyminiszter-helyettest már ifjúkora óta baráti szálak fűzték. Bessenyei jelentése végén megjegyezte, hogy szerinte Smiljanić a lakosságcsere inkább presztízs szempontból vetette fel és „már belátta a területi engedmények szükségességét”.²

Pár nappal később, október 11-én Bessenyei Cincar-Marković külügyminiszterrel tárgyalt ebben az ügyben. A külügyminiszter megerősítette a követnek azt a korábbi sejtését, hogy a jugoszláv kormány inkább a vajdasági magyarok radikális kitelepítésével szeretné megoldani a kisebbségi kérdést, még hozzá oly módon, hogy a tervezett lakosságcsere során a magyarországi délszlávok és a jugoszláviai magyarok létszáma közötti igen jelentős eltérést a kárpátaljai rutének áttelepítésével egyenlítenék ki. De mivel a magyar fél egy ilyen lakosságcsere nem egyezik bele, ők, mondta, az ott lakó magyarokkal együtt hajlandók lennének átadni Magyarországnak a zentai és a topolyai járást. A kérdés megoldását azonban nem merik kezdeményezni, mivel ezzel lavinát indítanának el, tehát, jelezte Bessenyei Budapestre, „közeli konkrét eredményre számítani nem lehet”. A követ kormánya utasítására azt ajánlotta Cincar-Markovićnak, hogy a lakosságcsere és a területi átadás kombinációjával oldják meg a magyar kisebbség problémáját. A jugoszláv külügyminiszter elismerte, hogy Budapest javaslata a két ország közötti vitás kérdések „végleges elintézését” eredményezné, de kormánya ezt most „sem aktuálisnak, sem sürgősnek” nem tartja. A magyar kormány a továbbiakban nem erőltette a lakosságcsere és a területi kompenzáció barátsági szerződéshez kötését, s mint ismeretes, a magyar–jugoszláv szerződés sem a területi problémákat, sem a kisebbségi kérdést nem érintette. Jugoszlávia nyilván tartott egy létét valóban fenyegető lavina elindításától, Magyarország pedig a kérdés erőltetésével nem akarta kockáztatni egyetlen, nyugat felé nyitva maradt kijáratát. A szerződés 2. cikkelye értelmében mindössze az a formula lépett életbe, hogy „tanácskoznival fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik”. Ez azt jelentette, hogy a két ország kapcsolatában oly sok feszültséget okozó kisebbségi kérdésben az a jugoszláv álláspont kapott hivatalos formát, amely szerint külön szerződés nélkül, „baráti konverzációk” útján rendezhetők a jugoszláviai magyarság sérelmei. Tehát a magyarok kisebbségi jogai, kívánságai a barátsági szerződés megkötése után is alku tár-

gyát képezték, de az alkudozás immáron kilépett korábbi, szűken vett belpolitikai keretei közül.

Már nemcsak a gyenge érdekérvényesítő pozíciókkal rendelkező magyar kisebbségi vezetők és az éppen aktuális jugoszláv kormány volt a két „üzletkötő fél”, hanem az alkufolyamatban harmadik félként megjelent a kisebb középhatalommá növekedett Magyarország is, amely kellő súlyt tudott adni a délvidéki magyarok kívánságainak. Igaz, ezeket a kívánságokat már inkább Budapest, és kevésbé a magyar kisebbség érdekei határozták meg.

A barátsági szerződés ratifikálása után, 1941. február 27-én Teleki Pál miniszterelnök és Bárdossy László külügyminiszter fogadták a miniszterelnöki palotában Cincar-Marković jugoszláv külügyminisztert. Teleki a beszélgetés során hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia és Románia esetében a magyar közvélemény nem tűrte volna el, hogy a kormány még azelőtt építsen ki velük jó viszonyt, mielőtt ezek az országok kielégítették volna Magyarország területi követeléseit. „Ezzel szemben – folytatta – megértéssel fogadta nálunk úgyszólván mindenki, hogy Jugoszláviával szemben más sorrendet követtünk, s hogy ebben a vonatkozásban a kölcsönös bizalom s a baráti jó viszony helyreállítására törekszünk, hogy aztán az így megteremtett kedvező légkörben nyúlhasunk hozzá a közöttünk függőben levő kérdések rendezéséhez.” Teleki ilyen függőben lévő, rendezésre váró kérdésnek nevezte a Duna Mohács és Bezdán közé eső szakaszának hajózhatóvá tételét, valamint a magyar kisebbség ügyét. A kisebbségi kérdés kapcsán megállapította, hogy „általában javult az atmoszféra”, több „kielégítő” rendelkezés született az utóbbi időben, ezeket azonban, tette hozzá, az alsóbb hatóságok nem hajtják végre. Majd átnyújtotta Cincar-Markovićnak a magyarság legsürgősebb orvoslásra váró problémáit tartalmazó jegyzéket, amely elsőként a magyar oktatásügy hiányosságait sorolta fel. Teleki szóban azzal adott nyomatékot a jegyzéknek, hogy rámutatott: a kívánságok teljesítését megkönnyíti, hogy Belgrád a német kisebbség hasonló kívánságait már messzemenően honorálta. Az átadott jegyzék tételesen tartalmazta annak a 64 községnek a nevét, ahol fel kellene állítani az elemi iskola magyar tagozatát, továbbá felsorolta azt az 54 községet, ahol csak formailag létezett magyar tagozat. Név szerint említette azoknak a magyar tanítóknak a nevét, akiket büntetésből Dél-Szerbiába helyeztek, s most a Vajdaságba történő visszahelyezésüket kérték, illetve azoknak a délszláv tanítóknak a nevét is, akik magyar tagozaton tanítottak, de nem tudtak magyarul. Cincar-Marković azzal próbált védekezni, hogy rámutatott: a magyarországi délszláv kisebbség iskolai helyzete sem éppen kifogástalan, de megígérte, hogy tolmácsolni fogja a magyar kormány kívánságait, egyúttal javasolta, hogy a vízügyi kérdéshez hasonlóan, szakértői bizottság tekintse át a két országban élő kisebbség oktatásügyét. Teleki a tárgyalások során megemlítette még a határszéli ingatlanforgalom korlátozását, a magyar köztisztviselők teljes hiányát az alsófokú igazgatásban, valamint a magyarokra hátrányos szövetkezeti törvényt.

A tárgyalások végén a jugoszláv külügyminiszter megemlítette a magyarországi és a jugoszláviai görögkeleti egyház közötti kapcsolatok rendezésének szükségességét, amely már Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter belgrádi látogatása során is felvetődött. Most megállapodtak abban, hogy a két kormány közvetlen részvétele nélkül, de „jóindulatú támogatásával” a két egyház között közvetlen tárgyalások indulnak. Megállapodtak abban is, hogy

országokban kölcsönös tudományos és irodalmi intézeteket hoznak létre. Tekleki szemmel láthatóan szándékosan nem említette a korábban oly kitartóan szorgalmazott Magyar Párt újjászervezésének kérdését, az egységes magyar kulturális szövetség pedig azért nem szerepelt a listán, mert megalakulása már eldöntött kérdés volt.³

Semmi nyoma annak, hogy az adott időszakban Belgrád átértékelte volna a kisebbségekkel, így a magyarokkal kapcsolatos korábbi alapállását. Változatlanul az volt a véleményük, hogy a kisebbségek, így a magyar kisebbség is, gyengítik az államot, kifelé húzó erőt jelentenek. Ezért a két világháború között nem elsősorban a kisebbségek integrálására, hanem állami, hatalmi eszközökkel történő fékmentartására törekedtek. A negyvenes évek elején azonban az európai rend felbomlása, Magyarország közép-európai helyzetének megváltozása, az ország külpolitikai veszélyérzetének fokozódása, valamint belső centralista egységének felbomlása toleránsabbá tette a hivatalos körök politikáját. Megnövekedtek Magyarország kisebbségtámogató lehetőségei is, nem kis mértékben éppen a két ország között megkötött barátsági szerződés révén. E kettő együtt, azaz Belgrád fokozódó toleranciája és az anyaország felerősödő kisebbségvédelmi lehetőségei meghozták a vajdasági magyarok számára is a nemzetiségi lét megőrzésének táguló lehetőségét. De még a két ország közötti, sajnos igen rövid időre szóló jószomszédi viszony sem volt elegendő ahhoz, hogy Belgrád elfogadja egy kétoldalú, kisebbségekre vonatkozó szerződés gondolatát. A jugoszláviai magyar kisebbség 1918 és 1941 közötti három évtizedes történetét végül a háború és a revízió zárta igen kemény keretek közé. De ez már egy másik, habár ettől nem független történet.

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOI.) K-63. A Külügyminisztérium politikai osztályának iratai (továbbiakban Küm. pol.) 1940-16/7-3700.

² MOI. K-64 Küm.res.pol. 1940-16-722.

³ MOI. K-64 Küm.res.pol. 1941-16-85.: MOI. K-28. A Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának iratai. 1941-F-20119.